A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA
VOL. XXXII/XXXIII SECTIO H 1998/1999

Instytut Ekonomii i Organizacji Agrobiznesu
Akademii Rolniczej w Lublinie

URSZULA GOZDALIK

Gospodarka przestrzenna jako element tworzenia szans rozwoju terenów wiejskich

Spatial economy as an element of chances for the growth of rural areas

Polskie rolnictwo indywidualne stoi obecnie wobec przymusu zmian. Czynnikiem wewnętrznym nakazującym potrzebę zmian w niektórych rejonach kraju jest rozdrobniona i rozproszona struktura obszarowa gospodarstw.[1] Restrukturyzacja rolnictwa staje się tam „nakazem chwili" i traktowana powinna być jako zadanie natury strategicznej, bowiem zgodnie z teorią systemów, żadna gospodarka narodowa nie może rozwijać się harmonijnie, jeżeli choćby jeden z jej podsystemów odbiega zdecydowanie od poziomu rozwoju. Zmiany prowadzące do rozwoju terenów wiejskich często utożsamiane są z racjonalną gospodarką ziemią prowadzącą do jej koncentracji i tworzenia dużych gospodarstw rodzinnych o mocnej kondycji ekonomiczno-finansowej. Jednakże tempo tego procesu jest niezmiernie wolne. W latach 1931–1996 średnia powierzchnia gospodarstwa w Polsce wzrosła z 5,1 do 7 ha. Dla porównania przeciętna wielkość gospodarstwa w Niemczech wynosi 16,7 ha, w Holandii 16,9, w Danii 31,7 ha.

W Polsce z rolnictwa utrzymywało się w 1931 r. 60,9% ludności. Dzisiaj po 65 latach w rolnictwie pracuje ok. 25% ogółem zatrudnionych. Liczba utrzymujących się z rolnictwa zmalała w tym czasie, jednakże jest nadal ponad czterokrotnie wyższa niż w krajach Europy Zachodniej. Wskazania więc dla polityki rolnej są jednoznaczne, ma ona prowadzić do zmniejszenia liczby gospodarstw z równoczesnym zmniejszeniem liczby zatrudnionych w rolnictwie. Realizacja tej polityki jest jednak bardzo trudna, bowiem w obecnych warunkach ludność rolnicza ma małą szansę, bez pomocy z zewnątrz, na zmianę miejsca zatrudnienia lub zmianę zawodu. W ostatnich latach postępujące bezrobocie spowodowało

[1] B. Klepacki, *Produkcyjne i ekonomiczne przystosowania gospodarstw prywatnych do zmian warunków gospodarowania*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1997.

nawet wzrost zainteresowania pracą na roli, co objawiło się wzrostem liczby gospodarstw w grupie do 3 ha.[2] W ten sposób tempo wzrostu powierzchni gospodarstw rolnych zostało silnie skorelowane z ogólną sytuacją gospodarczą kraju. Nie można więc oczekiwać postępu w tej dziedzinie bez osiągnięcia takiego wzrostu gospodarczego, który umożliwi tworzenie nowych miejsc pracy i to głównie na terenach wiejskich.

Przesłanką zatem procesów restrukturyzacyjnych w rolnictwie na obecnym etapie może okazać się nie zmiana struktury obszarowej, a taka zmiana relacji czynników wytwórczych w zakresie technik wytwarzania i technologii produkcji, która pozwoliłaby osiągnąć i w dłuższym czasie utrzymać w gospodarstwie stan równowagi ekonomicznej. Wprowadzenie jednak nowoczesnych technologii, oprócz specjalistycznej wiedzy i przedsiębiorczości rolnika wymaga odpowiednio ukształtowanej powierzchni produkcyjnej.[3] Wadliwy rozłóg przejawiający się dużą liczbą działek o niewielkiej powierzchni, nadmiernie zwężonych lub wydłużonych, znacznie oddalonych od ośrodka gospodarczego może z góry przekreślić szansę rozwoju wielu drobnych gospodarstw rolnych.[4] Ogranicza on bowiem wybór kierunku produkcji i jej specjalizacji, zastosowanie racjonalnych technik wytwarzania, prowadzących do obniżenia kosztów własnych, co w konsekwencji skutecznie blokuje wzrost produktywności ziemi, pracy i kapitału a zatem i wzrost dochodu.[5]

Poprawę organizacji terytorium gospodarstwa możemy osiągnąć scalając grunty. Jest to przekształcenie gruntów rozdrobnionych i znajdujących się w szachownicy o wadliwej konfiguracji w możliwie jak największe, regularnie ukształtowane działki i kompleksy gruntów poszczególnych właścicieli, usytuowane w sposób umożliwiający racjonalne ich użytkowanie. Scalenia gruntów nie są w stanie bezpośrednio wpłynąć na wyeliminowanie głównej przyczyny niskiej dochodowości produkcji rolniczej, jaką jest zbyt mały obszar gospodarstwa. Umożliwiają jednak ich powiększanie w przyszłości poprzez wykup lub dzierżawę sąsiadujących z gospodarstwem atrakcyjnych 2–3 hektarowych działek, od tych rolników, którzy z różnych powodów zrezygnują z pracy w rolnictwie.

Prace scaleniowe mają już w Polsce ponad stuletnią tradycję. Występowały najpierw w formie tradycyjnych komasacji, potem scaleń, następnie w miarę

---

[2] A. Szemberg, *Przemiany agrarne w latach 1992–1996*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1997, nr 4–5.

[3] A. Hopfer, *Zagospodarowanie przestrzenne a urządzanie terenów wiejskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Konferencje XIV, 1997, nr 312; M. Urban, *Urządzenia rolne w przestrzeni i w czasie*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Konferencje XIV, 1997, nr 312.

[4] U. Gozdalik, A. Gantner, *Wpływ scaleń gruntów na organizację i wyniki ekonomiczne gospodarstw rolniczych*, Acta Acad. Agricult. Tech. Olst. Geodaesja et Ruris Regulatio, 1995, No 26.

[5] U. Gozdalik, A. Ganter, *Ukształtowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej i jej wpływ na sprawność technik wytwarzania w gospodarstwach indywidualnych*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sec. E, vol. LI, Lublin 1996.

rozwoju całej gospodarki narodowej wzbogacano je w zabiegi towarzyszące dając początek urządzeniom rolnym. Obecnie urządzenia rolne obejmują cały system planowanych zabiegów, zmieniających gospodarkę przestrzenną w taki sposób, że umożliwia on efektywny rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich z uwzględnieniem problematyki leśnej, środowiskowej, krajobrazowej i rekreacyjno-wypoczynkowej.

Podstawowym celem gospodarki przestrzennej na terenach wiejskich jest optymalizowanie warunków życia i pracy na wsi. Spełnienie tego celu wymaga uwzględniania uwarunkowań decydujących o rozwoju rolnictwa oraz pozarolniczych sfer działania na terenach wiejskich. Tak szerokie, wielofunkcyjne ujęcie rozwoju obszarów wiejskich wymaga weryfikacji dotychczasowego sposobu myślenia. W praktyce projekty urządzeniowe opierały się głównie na studiach z zakresu warunków przyrodniczych i ekonomicznych. Nie miały zaś podbudowy w badaniach społecznych. Stąd też proponowane zmiany i rozwiązania w układach przestrzennych wynikały w przeważającej większości z subiektywnych odczuć sporządzających te opracowania, natomiast społeczność lokalna, dla której były one wykonywane, pozbawiona była praktycznie możliwości wpływania na formę i treść zagospodarowania otaczającej ją przestrzeni.

Celem opracowania było przeanalizowanie uwarunkowań przestrzennych, ekonomicznych, społecznych i środowiskowo-krajobrazowych wsi Wąwolnica i Zarzeka (woj. lubelskie) i zaproponowanie niezbędnych zabiegów urządzeniowych, które umożliwiłyby poprawę warunków bytowych oraz wzrost stopy dochodowej ich mieszkańców.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE I METODA BADAŃ

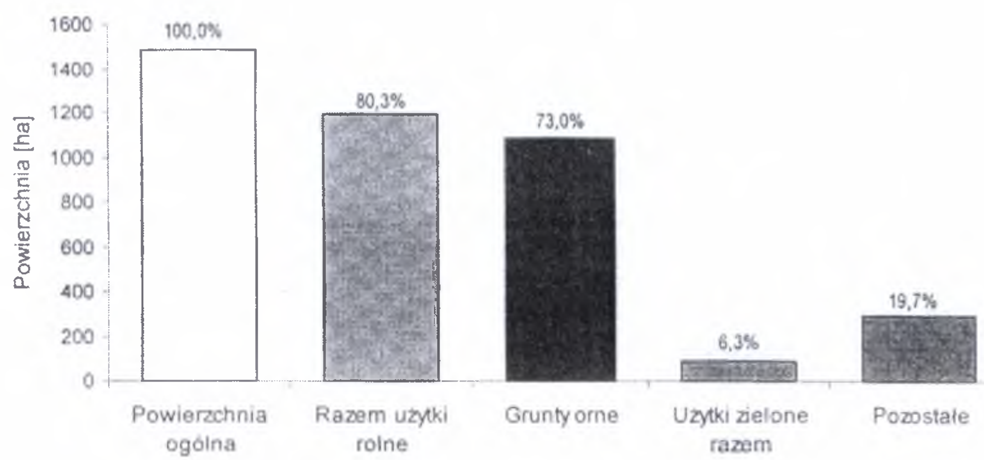
Analizą ogólną objęto wszystkie jednostki rejestrowe, natomiast podstawą uszczegółowienia badań były gospodarstwa rolne, wśród których wyodrębniono trzy grupy obszarowe: gospodarstwa do 5, od 5 do 10 oraz powyżej 10 hektarów. Badnia przeprowadzono w 1997 r. Źródłem materiałów były dane zgromadzone w Urzędzie Gminy Wąwolnica w Wojewódzkim Biurze Geodezji i Terenów Rolnych w Lublinie, w Wojewódzkim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Końskowoli oraz ankiety i wywiady przeprowadzone wśród rolników badanych wsi. Zastosowano metodę analizy opisowej i porównawczej.

WYNIKI BADAŃ

Analizowane wsie Wąwolnica i Zarzeka położone są w otulnie Kazimierzowskiego Parku Krajobrazowego. Wąwolnica to miejsce szczególne dla chrześcijaństwa w Polsce. Wśród malowniczych wzgórz Wyżyny Lubelskiej, w dolnie rzeki Bystrej znajduje się sanktuarium Matki Bożej Kębelskiej. Początki kultu datują się od 1278 roku.

Obie wsie stanowią jedną jednostkę osiedleńczą o łącznej powierzchni 1541,35 ha, położoną po obu stronach rzeki Bystrej, dopływu Wisły. Teren jest znacznie urzeźbiony. Dolina rzeki Bystrej znaduje się na wysokości 155–162 m n.p.m., następnie teren gwałtownie wznosi się po obu stronach rzeki w kierunku północ-południe do wysokości 212–215 m n.p.m.

W obu obiektach dominują gleby lessowe, co w połączeniu z dużą deniwelacją terenu powoduje znaczne zagrożenie erozją powierzchniową objawiającą się w postaci wąwozów. Erozja wodna, powierzchniowa występuje w 24,8% powierzchni, co jeszcze bardziej potęguje tworzenie i pogłębianie się wąwozów. W strukturze użytkowania ziemi dominują użytki rolnicze (UR) – 80,3% (ryc. 1).

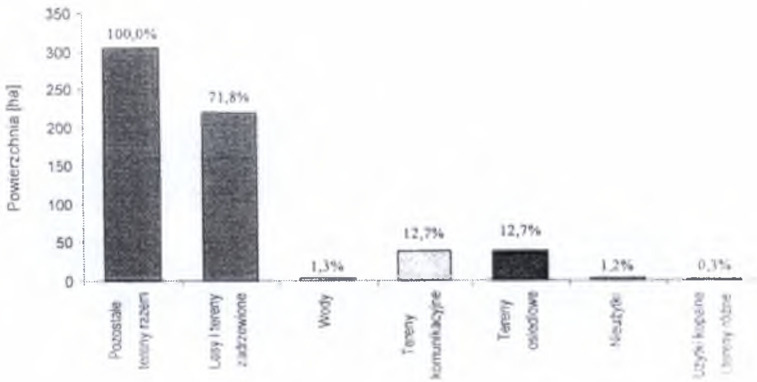

Ryc. 1. Struktura użytkowania ziemi wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie
Structure of land utilization in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

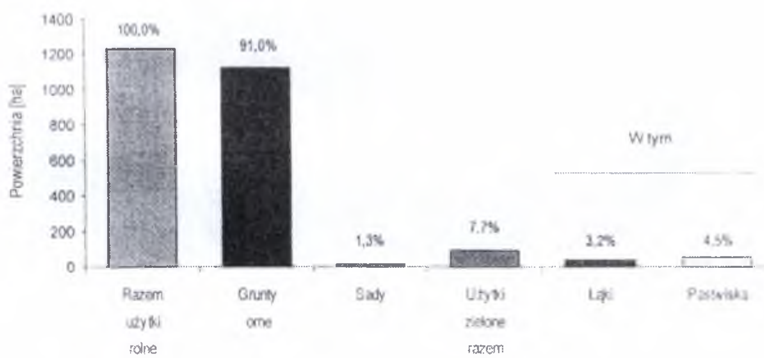
W grupie gruntów pozostałych, czyli nierolniczych (ryc. 2) przeważają lasy i tereny zadrzewione 71,8%, tereny osiedlowe i komunikacyjne łącznie stanowią 25,4%, grunty pod wodami 1,3%, nieużytki i tereny kopalniane 1,5%.

W strukturze użytków rolniczych (ryc. 3) przeważały grunty orne (GO) 91%, użytki zielone (TUZ) stanowiły tylko 7,7%, sady zaś 1,3%. Część gruntów ornych położona jest na stokach o dużym spadku, co znacznie utrudnia ich uprawę i prowadzi do nasilonych procesów erozyjnych. W przyszłości należałoby uwzględnić możliwość wyeliminowania tych gruntów z uprawy płużnej i przekształcenie ich na tereny zadarniowe lub zadrzewione.

Większość gruntów ornych i użytków zielonych na terenie wsi Wąwolnica i Zarzeka posiada znaczną przydatność rolniczą. Udział gleb dobrych (I, II, III i 1/3 IV) stanowi 71%. Szczegółową klasyfikację gruntów ornych i użytków zielonych z podaniem powierzchni i udziału procentowego przedstawiono na rycinach 3 i 4.

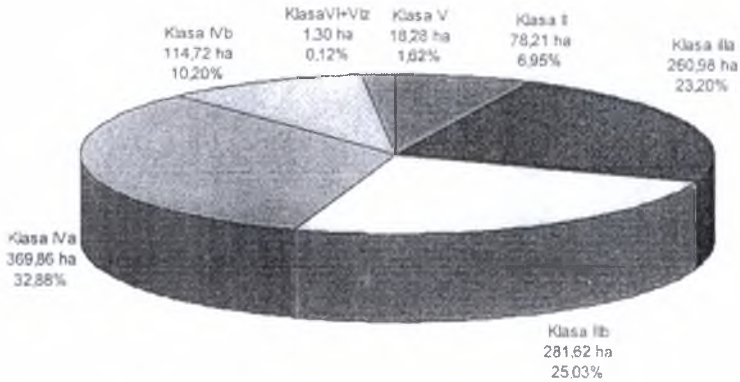

Ryc. 2. Struktura użytkowania terenów nierolniczych wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica woj. lubelskie
Structure of utilization of non-agricultural areas of the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

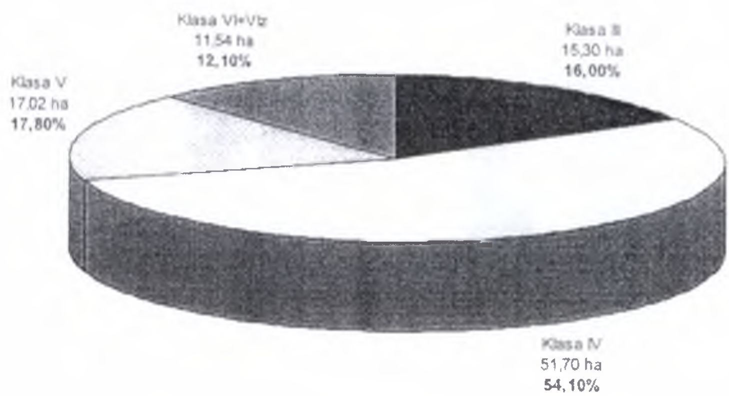

Ryc. 3. Klasyfikacja gruntów ornych wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj lubelskie
Arable land classification of the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

W analizowanych wsiach w 1997 r. 5,9% GO pozostawiono w czarnym ugorze. Najczęściej odłogowano grunty narażone na bezpośrednie oddziaływanie lasów, zlokalizowane na stromych zboczach, gdzie występowały nasilone procesy erozyjne, grunty o niskiej jakości gleb, ale także grunty, do których dojazd był utrudniony lub były znacznie oddalone od ośrodka gospodarczego. Proces ten potęguje niska obecnie opłacalność wielu tradycyjnych, wytwarzanych na małą skalę, produktów rolniczych.

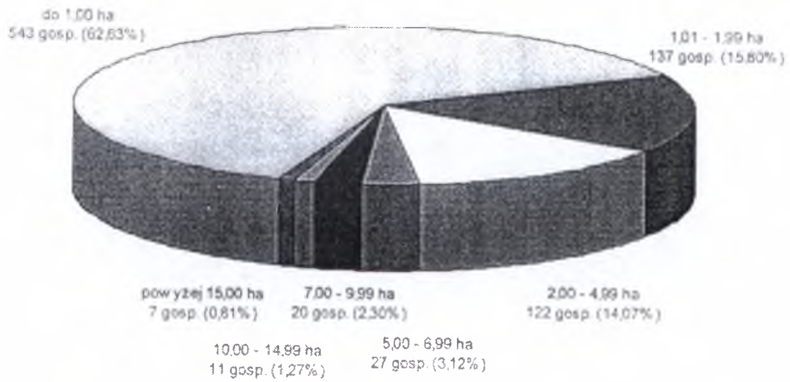

Ryc. 4. Klasyfikacja użytków zielonych wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie
Classification of grassland in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

Ryc. 5. Struktura obszarowa gospodarstw rolnych we wsiach Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie. Liczebność gospodarstw w poszczególnych grupach obszarowych
Area structure of farms in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region. Number of farms in particular area groups

Na terenie badanych wsi użytki rolnicze pozostają głównie własnością gospodarstw indywidualnych. W przeważającej większości posiadają one zdecydowanie niekorzystnie ukształtowany rozłóg. Zachowały się tu klasyczne jednopasmowe układy gruntów ukształtowane na bazie ustroju łanowego. Studia socjologiczne przeprowadzone na badanym terenie wykazały, że raz ustalony układ przestrzenny, nie zmieniany przez całe pokolenia, jest bardzo trudny do przekształceń, tym bardziej, że jest także mocno zakorzeniony

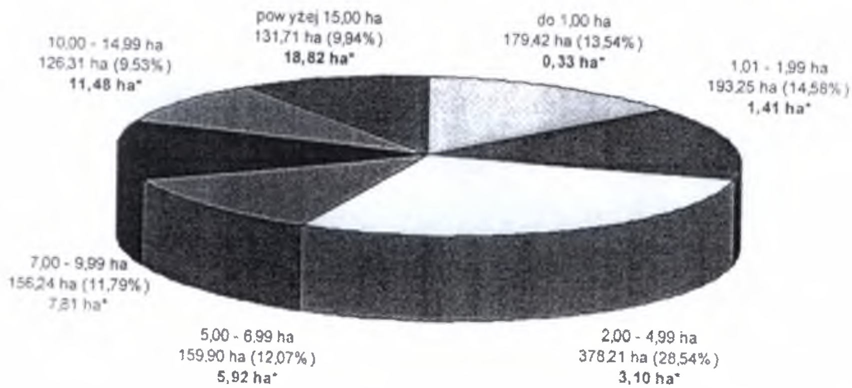
Ryc. 6. Struktura obszarowa we wsiach Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie. Łączna powierzchnia gospodarstw w poszczególnych grupach obszarowych
Area structure in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region. Total area of farms in particular area groups

w psychice mieszkańców, kultywujących tradycyjny porządek przestrzenny i styl gospodarowania.

W strukturze obszarowej gospodarstw 62,6% (ryc. 5) zajmują działki do 1 ha. Pozostałe to gospodarstwa rolne, z czego 29,8% to jednostki produkcyjne od 1 do 5 ha a jedynie 7,5% stanowiły gospodarstwa powyżej 5 hektarów. Łącznie działki zajmują 179,42 ha, co stanowi 13,5% powierzchni wsi. Grupę tę pominięto w dalszej analizie bowiem za gospodarstwo rolne w polskim ustawodawstwie uznaje się własność ziemi powyżej 1 hektara.

Gospodarstwa od 1 do 5 ha zajmują 571,46 ha co stanowi 43,12% powierzchni wsi, podobną powierzchnię 574 ha obejmują gospodarstwa powyżej 5 ha. Dominują w tej grupie jednostki od 5 do 10 ha zajmując 23,86% powierzchni wsi. Powyższą strukturę, jak również średnią powierzchnię gospodarstwa w poszczególnych grupach obszarowychprzedstawia rycina 6.

Rozproszenie gruntów w obu badanych wsiach można uznać jako uciążliwą szachownicę, bowiem w grupie gospodarstw do 5 ha użytki rolnicze występują w 1600 działkach o średniej powierzchni 0,36 ha, a zatem na jedno gospodarstwo w tej grupie przypada 6,2 działki. W grupie gospodarstw powyżej 5 ha średnio na gospodarstwo przypada 16 działek o przeciętnej ich powierzchni 0,55 ha. Średnia zaś odległość działki od ośrodka gospodarczego w obu grupach oscyluje wokół 3,5–4 km. Zmniejszenie odległości do działek byłoby łatwiejsze w wykonaniu poprzez wydzielenie nowych terenów osiedleńczych, co byłoby też z korzyścią dla bardzo zwartej zabudowy na dotychczasowych, historycznie ukształtowanych działkach siedliskowych. Pobieżna zaś ocena ogólnej kondycji budownictwa w badanych wsiach wykazała, że około 30% budynków mieszkalnych i 45% pomieszczeń gospodarczych wymaga modernizacji lub renowacji.

Ryc. 7. Struktura zasiewów wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie
Structure of sowing in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

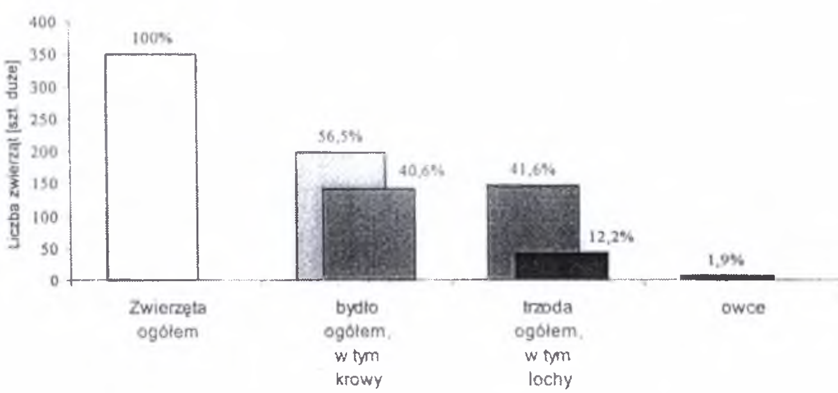
Wiele informacji o efektywności wykorzystania terenów rolniczych dostarcza układ użytków rolnych, opisany gęstością granic posiadania oraz wielkością, kształtem, lokalizacją i dostępem pól uprawnych do dróg. Na obszarze wsi Wąwolnica i Zarzeka miedze są niemal równoległe, wiodące ze strefy zabudowy do granic wsi na przestrzeni 3–6 km. Wydłużenie działek jest znaczne, osiągające w skrajnych przypadkach stosunek szerokości do długości działki 1:110. Najwęższe działki mają szerokość 6 m, najdłuższe z nich rozciągnięte są na przestrzeni 9 km. Układ pól jest wyraźnie uzależniony od znacznych deniwelacji terenu. W wielu wsiach układ gruntów tworzony jest na szkielecie kompleksotwórczym, jakim jest sieć komunikacyjna. W przypadku jednak badanych wsi jest odwrotnie, tu bowiem układ dróg uzależniony jest od systemów podziałów gruntowych. Niemal wzdłuż każdej granicy wiedzie droga dojazdowa do pól. Łącznie na terenie wsi Wąwolnica i Zarzeka jest 13 676 mb dróg utwardzonych, które zajmują 15,18 ha oraz 53 995 mb dróg polnych zajmujących 19,48 ha. Tak silnie rozbudowany układ dróg przyczynił się do powstania wielu miedz a zatem i znacznej powierzchni gruntów narażonych na straty brzegowe. Zrodził także wiele elementów mikrorzeźby w postaci skarp, tarasów, wąwozów itp. Obiekty te i szczegóły topograficzne stanowią swoiste elementy kompozycjne krajobrazu, jednakże w aspekcie społeczno-ekonomicznym jest to najbardziej niekorzystna szachownica gruntów. Pamiętamy jednak, że wsie te leżą w otulinie parku krajobrazowego, stąd też dbałość o krajobraz i o urokliwe jego ukształtowanie może w niedalekiej już przyszłości mieć pozytywne skutki także ekonomiczne.

Poziom produkcji rolniczej w badanych obiektach należy uznać za mało intensywny. W ocenie intensywności organizacji, dokonanej na podstawie współczynników intensywności Kopcia, intensywność produkcji roślinnej wyno-

Ryc. 8. Struktura zasiewów roślin zbożowych wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie

Structure of cereal sowing in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

Ryc. 9. Struktura pogłowia zwierząt wsi Wąwolnica i Zarzeka gm. Wąwolnica, woj. lubelskie

Structure of animal number in the villages of Wąwolnica and Zarzeka, in Wąwolnica commune, Lublin region

siła 114,08 punktu, produkcji zwierzęcej natomiast 103,2. Łącznie stanowi to 217,7 punktu (poziom mało intensywny 200–250 punktów). Tak niski poziom intensywności wyjaśnia struktura zasiewów (ryc. 7 i 8) oraz obsada zwierząt w SD/100 ha użytków rolniczych (ryc. 9).

W strukturze zasiewów dominują zboża (74,9%) w następnej kolejności uprawiane są ziemniaki (11,7%) i buraki cukrowe (6,6%). Z tych trzech roślin jedynie buraki cukrowe i częściowo zboża uprawiane są jako rośliny towarowe. Ziemniaki oraz prawie 70% zbóż (w tym mieszanki zbożowe i jęczmień)

przetwarzane są na paszę dla zwierząt oraz zużywane jako produkty konsumpcyjne w gospodarstwie domowym. Tak znaczne zużycie pasz własnych nie ma uzasadnienia w obsadzie zwierząt. Kształtuje się ona bowiem na poziomie niskim 40,3 DS/100 ha UR (ryc. 9).

Niska intensywność organizacji idzie w parze z niską intensywnością produkcji mierzoną wielkością ponoszonych nakładów na 1 ha UR. Zużycie nawozów mineralnych w kilogramach czystego składnika NPK na hektar zawierało się w granicach 40 kg w gospodarstwach do 5 ha i 55 kg w jednostkach większych, substancji aktywnej zaś 0,4 kg w przeliczeniu na 1 ha UR. Skutkiem niskiego poziomu nakładów plonotwórczych oraz znacznej powierzchni strat brzegowych w badanych gospodarstwach, były niskie, w porównaniu z potencjalnymi możliwościami gleb, plony roślin uprawnych:

pszenica ozima	30 dt/ha
pszenica jara	28 dt/ha
żyto	28 dt/ha
jęczmień jary	30 dt/ha
pszenżyto	30 dt/ha
mieszanki zbożowe	30 dt/ha
ziemniaki	160 dt/ha
buraki cukrowe	300 dt/ha

W sytuacji ograniczonych zasobów ziemi, intensyfikacja produkcji i organizacji stanowi jeden z podstawowych warunków, podniesienia produktywności czynników wytwórczych a co za tym idzie i dochodowości gospodarstw. Jednakże jest ona niemożliwa bez wdrażania nowoczesnych technologii, ograniczania kierunków produkcji nawet do specjalizacji oraz stosowania nowoczesnych środków produkcji trwałych i obrotowych.

W strukturze wartości środków trwałych produkcyjnych w gospodarstwach o powierzchni do 5 ha dominują budynki gospodarcze, których udział waha się od 45,8% do 71,3%. W gospodarstwach większych znaczącą grupą stają się maszyny i narzędzia rolnicze. Można sądzić, że uzbrojenie techniczne czynnika pracy wzrasta w miarę powiększania się gospodarstwa natomiast uzbrojenie techniczne ziemi ma tendencję odwrotną. W gospodarstwach do 5 ha jeden ciągnik przypada na 10,6 ha, natomiast w gospodarstwach większych na 18,9 ha.

We wsiach Wąwolnica i Zarzeka wielkość nakładów siły roboczej uzależniona była od powierzchni gospodarstwa oraz stanu liczbowego rodziny. Ogólna liczba mieszkających na badanym terenie wynosiła 751, co w przeliczeniu na 100 ha UR dawało wskaźnik 46,7 osób. Liczba osób pełnozatrudnionych była mniejsza, choć również wyska, i wynosiła 32,8. W badanej populacji przeważała grupa wiekowa 31–50 lat, która stanowiła 55,9%. Pozostałe grupy to 24,8% osób w wieku 51–60 lat, 10,2% w wieku do 30 lat oraz 9,1% w wieku poprodukcyjnym. Wykształcenie mieszkańców badanych wsi można uznać za niskie, 64,3% z ogólnej ich liczby ukończyło tylko szkołę podstawową, 20,9%

legitymowało się wykształceniem zasadniczym zawodowym, 12,8% średnim i tylko 2% wyższym. Do roku 1990 91,4% gospodarstw badanej zbiorowości posiadało dodatkowe źródła dochodu. Na 100 osób, które utraciły pracę w 1992 i 1993 roku 68% nie podjęło innej pracy zarobkowej, 19% uzyskało nową stałą pracę, 13% pracowało w niepełnym wymiarze godzin lub dorywczo. Nastąpiło zauważalne zagęszczenie ludności w gospodarstwach (średnio z 3,1 do 4,6 osób).

Trudną sytuację społeczną i ekonomiczną we wsiach Wąwolnica i Zarzeka łagodzą nieco świadczenia społeczne. Z emerytur, rent i zasiłków korzysta tam 41,7% osób. W opinii rolników aż w 70% gospodarstw występują nadwyżki siły roboczej. Nie ma więc żadnych przeciwwskazań do wprowadzenia zmian w strukturze produkcji rolniczej pod kątem jej specjalizacji w zakresie np. produkcji sadowniczej i warzywniczej, zważywszy że w promieniu 25 km znajduje się 8 dużych zakładów przetwórstwa owocowo-warzywnego. Możliwe jest także zmniejszenie liczby osób pełnozatrudnionych w gospodarstwach (po scaleniu gruntów) poprzez mechanizację procesów wytwórczych, a nadmiar siły roboczej przesuwać do sfery szeroko rozmianych usług dla ludności, przetwórstwa rolno-spożywczego i handlu. Jednakże zmiany te muszą być poprzedzone działaniami prowadzącymi do przekwalifikowania zawodowego części ludności rolniczej w innej zaś grupie do podniesienia kwalifikacji. Wydaje się, że będzie to w przyszłości konieczne, bowiem wprowadzenie zasad gospodarki rynkowej nasiliło proces polaryzacji gospodarstw, obserwujemy wyraźny ich podział na trzy grupy:

* gospodarstwa silne ekonomicznie, stanowiące 7,2% liczby gospodarstw, efektywne, w grupie powyżej 10 ha, prowadzone przez młodych rolników posiadających gruntowniejsze wykształcenie, inwestujących, gotowych do powiększenia swojego warsztatu pracy, sprzedających na rynek ponad 80% swojej produkcji. Osiągały one średnio 1245 zł dochodu czystego z 1 ha UR.

* gospodarstwa średnie, najczęściej wielokierunkowe, w grupie 5–10 ha (27,5%). Kierownicy tych gospodarstw charakteryzowali się postawą wyczekującą, byli to naśladowcy, z których część ma szansę przejść do grupy gospodarstw wiodących, część zaś będzie musiała połączyć pracę w gospodarstwie z pracą pozarolniczą by osiągnąć zadowalający poziom dochodu, bowiem średnio 587 zł dochodu czystego z 1 ha UR może okazać się kwotą zbyt niską na utrzymanie rodziny.

* gospodarstwa najsłabsze, stanowiące najliczniejszą grupę 65,3% pełniły w zasadzie funkcję gospodarstw socjalnych, siedliskowych i zabezpieczających, były bardzo słabo powiązane z rynkiem wytwarzając głównie na potrzeby własne, osiągając średnio 73 zł dochodu czystego z 1 ha UR.

Nie wykorzystaną rezerwą dodatkowych źródeł dochodu na terenie obu wsi jest agroturyzm, rekreacja i wypoczynek, zważywszy że posiadają one wspomniane już Sankturium oraz ogromne bogactwo w postaci pięknego krajobrazu i mikroklimatu oraz sąsiadują z tak znanymi kurortami, jak Kazimierz nad

Wisłą (10 km) i Nałęczów (8 km). Barierą wydaje się być niedostateczna baza noclegowa i żywieniowa oraz brak tradycji.

Szczegółowa analiza życzeń i postulatów społecznych, warunków przyrodniczo-glebowych, zależności ekonomicznych oraz uwarunkowań rynkowych pozwoliła na sprecyzowanie celów, w ramach gospodarki przestrzennej, które należałoby spełnić, by gospodarstwa rolne we wsiach Wąwolnica i Zarzeka mogły godnie funkcjonować i rozwijać się w warunkach gospodarki rynkowej.

W zakresie ochrony środowiska przyrodniczego należałoby stworzyć systemy zabezpieczeń przed klęskami żywiołowymi (głównie przed powodzią i wiatrami), poprawić naturalne warunki gospodarowania poprzez:

– regulację stosunków wodnych w połączeniu z budową zalewu, który mógłby pełnić podwójną rolę, zbiornika retencyjnego chroniącego przed powodzią oraz jeziora dla wczasowiczów i turystów,

– zapobieganie erozjom: wodnej i powietrznej oraz degradacji gleb poprzez zgodny z warstwicami układ pól,

– zalesianie i tworzenie łąk na użytkach szczególnie narażonych na erozję oraz rekultywacja gleb,

– budowa oczyszczalni ścieków oraz zakładu utylizacji odpadów stałych,

– odnawianie i stałe pielęgnowanie elementów środowiska, dbałość o florę i faunę oraz o czystość wód i powietrza.

W zakresie poprawy warunków ekonomicznych gospodarstw rolniczych widzimy tu dwie płaszczyzny działań. Pierwsza, dotyczy udoskonalenia organizacji przestrzeni produkcyjnej:

* udoskonalenie rozłogów gospodarstw – scalenie gruntów,

* dostosowanie sieci dróg do transportu wewnętrznego i zewnętrznego oraz poprawa ich nawierzchni,

* regulacja granic polno-leśnych i cieków wodnych,

* wytyczenie nowych terenów budowlanych, oraz terenów przeznaczonych na prowadzenie działalności usługowej, rzemieślniczej i przetwórczej oraz terenów przeznaczonych na działalność sportu, turystyki i wypoczynku itp.

W sferze rynkowej należałoby stymulować rolników do integracji poziomej w ramach branż oraz zaopatrzenia i zbytu a także integracji pionowej z przetwórstwem rolno-spożywczym i handlem. Wskazane też byłoby stymulowanie rozwoju rynku ziemią.

Druga płaszczyna działań związana jest z aktywizowaniem przedsiębiorczości rolników poprzez tworzenie i rozwijanie dodatkowych źródeł dochodów czyli organizowanie nowych miejsc pracy dla ludności wiejskiej. Można to osiągnąć przez wspieranie zakładów drobnej wytwórczości oraz rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego, tworzenie bazy przechowalnictwa i chłodnictwa płodów rolnych i tworzenie bazy usług lokalnych. Ważne jest też doskonalenie sposobu komunikacji z otoczeniem rynkowym oraz dbałość o dostęp do informacji

rynkowej a także możliwość podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Widzimy tu ogromną rolę służb doradczych i ośrodków gminnych pod warunkiem, że dysponują one wysoko wykwalifikowaną kadrą specjalistów.

W zakresie warunków społecznych należałoby poprawić warunki osiedlowe i wyposażenie wsi w infrastrukturę. Oznacza to, działania umożliwiające rolnikom, dostępność do tanich kredytów przeznaczonych na modernizację i renowację budynków mieszkalnych i gospodarczych oraz budowę nowych obiektów związanych z działalnością pozarolniczą oraz poprawę zaopatrzenia w wodę, gaz, energię elektryczną, kanalizację i telefony.

Geograficzne położenie badanych obiektów oraz ich historia skłania do kultywowania wartości kulturowych i kształtowania krajobrazu dla potrzeb wypoczynku i rekreacji. Najważniejsze działania w tym zakresie to: dbałość o zabytki historyczne, pomniki przyrody, miejsca pamięci i kultu oraz zachowanie folkloru i tradycji a także stymulowanie życia zespołowego poprzez kluby i koła zainteresowań.

Przeprowadzone badania skłaniają do następujących spostrzeżeń. Gospodarstwa indywidualne położone we wsiach Wąwolnica i Zarzeka, na pięknych krajobrazowo, ale trudnych pod względem uprawowym terenach, w przeważającej większości znalazły się obecnie w trudnej sytuacji ekonomicznej. Tradycyjnie prowadzona produkcja rolnicza, w małych i rozproszonych gospodarstwach, nie jest w stanie zapewnić dochodu gwarantującego utrzymanie rolnika i jego rodziny. Niezbędne są zmiany w większości gospodarstw, zarówno w strukturze produkcji rolniczej, technologiach i technikach wytwarzania, jak również w strukturze podstawowych źródeł dochodów. Powstaje konieczność tworzenia możliwości zarobkowania w dziedzinach związanych ze sferą agrobiznesu i inicjatyw pozarolniczych podejmowanych i organizowanych przez samych rolników na terenach wiejskich. Wdrożenie i realizacja tych rozwiązań wymaga jednak dostosownia uwarunkowań przestrzennych i infrastrukturalnych w badanych obiektach. Właściwa gospodarka przestrzenna, poprzez wdrożenie niezbędnych zabiegów urządzeniowo-rolniczych oraz działania wyzwalające i stymulujące przedsiębiorczość rolników mogą w przyszłości wpłynąć pozytywnie na rozwój gospodarczy i społeczny badanych wsi.

SUMMARY

The purpose of the studies was to analyse the spatial, economic, social and environmental-landscape situation of the village of Wąwolnica and Zarzeka lying in the Lublin region. It was also to suggest the necessary measures which would improve the working conditions and an increase of the income rate of their inhabitants. The studies were carried out in 1997 and they made use of a descriptive method.

It follows from the studies that on the discussed area only 7.2% of the farms are able to subside on agricultural production, while the rest should supplement their incomes from farming with the incomes from non-agricultural production or from the sphere of agrobusiness. However, if the farmers were to undertake additional initiatives in the sphere of their incomes, that would require undertaking a number of measures stimulating the farmers' initiative on the one hand, and a many-sided development of the countryside.